

Nyelvek és nyelvváltozatok

Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére

Szerkesztette

Benő Attila, Fazakas Emese és Szilágyi N. Sándor

Első kötet

Kolozsvár, 2007

Tartalom

„Sok születés napokat vígan megélhess...”	11
ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES: Utak és tévutak az anyanyelvtanításban – egy kérdőíves vizsgálat tükrében	19
BAKK-MIKLÓSI KINGA – KOVÁCS ÁGNES MELINDA: A nyelveken túl: a kétnyelvűség korai kognitív és nyelvi előnyei	33
BALÁZS GÉZA: Memoversek a kumulatív kulturális evolúció szolgálatában	55
BÁLINT EMESE: A kétnyelvű közösségek nyelvhasználatának dinamikus ábrázolása és összehasonlítása	68
BARTHA CSILLA: Nyelvi attitűdök és a nyelvcsere	84
BÉKÉSI IMRE: Egy mondat versmondat-léte	102
BENCZE LÓRÁNT: „A múlt azonban nem csupán mítosz”	110
BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS: Versek több jelösszetevőjének együttes megváltoztatására irányuló komplex [=ko] kreatív gyakorlatok	121
BENŐ ATTILA: Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelvváltozatban	145
BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICSKÓ ISTVÁN: Kisebbségi lét – sorsverés vagy általános probléma?	152
BODÓ CSANÁD: A moldvai magyar nyelvjárások román kölcsönszórétegének területisége	160
M. BODROGI ENIKŐ: A kisebbségpolitika általános jellemzői a skandináv térségben	175
BORBÉLY ANNA: Román–magyar kétnyelvű család, iskola és egyház	185
BÜKY LÁSZLÓ: Szövegmondatok a lírában	198
CZIBERE MÁRIA: Kisebbségi lét: nyelvi sorsok, kulturális konfliktusok, meglepő helyzetek Hollandiában	211

N. CSÁSZI ILDIKÓ: Moldvai csángó helynevek lexikális és morfológiai elemzése	230
CSOMORTÁNI MAGDOLNA: A növényzetre utaló helynevek	248
DOMONKOSI ÁGNES: Nyelvi-nyelvhasználati reflexió és nyelvi értékítélet	256
É. KISS SÁNDOR – É. KISS KATALIN: Mit is jelent 'aratni'?	264
FARKAS JUDIT – ALBERTI GÁBOR: A <i>mint</i> kötőszavas alárendelések és a mozgatóteszt	270
FARKAS TAMÁS: A Kárpát-medence magyar helyneveinek használatáról	275
FAZAKAS EMESE: Bolyai János „tökélyes” nyelve	285
FAZEKAS TIBORC: Bukovinai székely tájszavak	296
B. FEJES KATALIN: A feltételes alárendelés koreferencia-viszonyai egy Babits-költeményben	309
FENYVESI ANNA – ZSIGRI GYULA: A percepció szerepe az angol kölcsönszavak hangsúlytalan szókezdő szótagjainak fonológiai adaptációjában az amerikai magyarban	315
FODOR KATALIN: Szempontok az adatközlők kiválasztásához	325
GALGÓCZI LÁSZLÓ: Nyelvtörténet, mentális lexikon, anyanyelvi nevelés	331
B. GERGELY PIROSKA: Kalotaszeg történeti ragadványneveiről	342
HEGEDŰS ATTILA: Kell lesz	350
HOFFMANN ISTVÁN: <i>Gisnav</i> birtok leírása a Tihanyi alapítólevélben	354
ITTZÉS NÓRA: Szófaji kérdések <i>A magyar nyelv nagyszótárában</i>	371
Cs. JÓNÁS ERZSÉBET: A fordításstilisztika interdiszciplináris kapcsolódásai	380
JUHÁSZ DEZSŐ: Ezredvégi utazás Péntek Jánossal	392
KABÁN ANNAMÁRIA: Az anafora szövegformáló szerepe	399
KÁDÁR EDIT: Az ige–igekötő szórend csángó beszélt nyelvi szövegekben	403
KÁNYÁDI ANDRÁS: Casanova prágai legendája	425
KESZEG VILMOS: A történetmondás funkciói egy közösség életében	436
KIS TAMÁS: Szleng és karnevál	455
KISS JENŐ: A nyelvjárási szókészlet ismeretének változásáról	465
KOLLÁTH ANNA – LANSTYÁK ISTVÁN: Nyelvi probléma	471

Kisebbségi lét – sorsverés vagy általános probléma?

1. Egyedi vagy általános?

Amikor a kisebbségekről esik szó, alapvetően két szélsőséges megközelítésmóddal találkozhatunk. Az egyik (ami általában magukra a kisebbségi politikusokra, értelmiségiekre jellemző) gyakran úgy tekint saját közössége nemzetiségi, nyelvi és egyéb problémáira mint valami egyedi, csak rá jellemző sorsverésre. A másik szemléletmódot (mely főként az államok és nemzetközi szervezetek sajátja) ezzel szemben az jellemzi, hogy a kisebbségeket egyformán kezeli, függetlenül azok társadalmi, gazdasági, politikai stb. helyzetétől, s ebből fakadó igényeiktől, lehetőségeiktől.

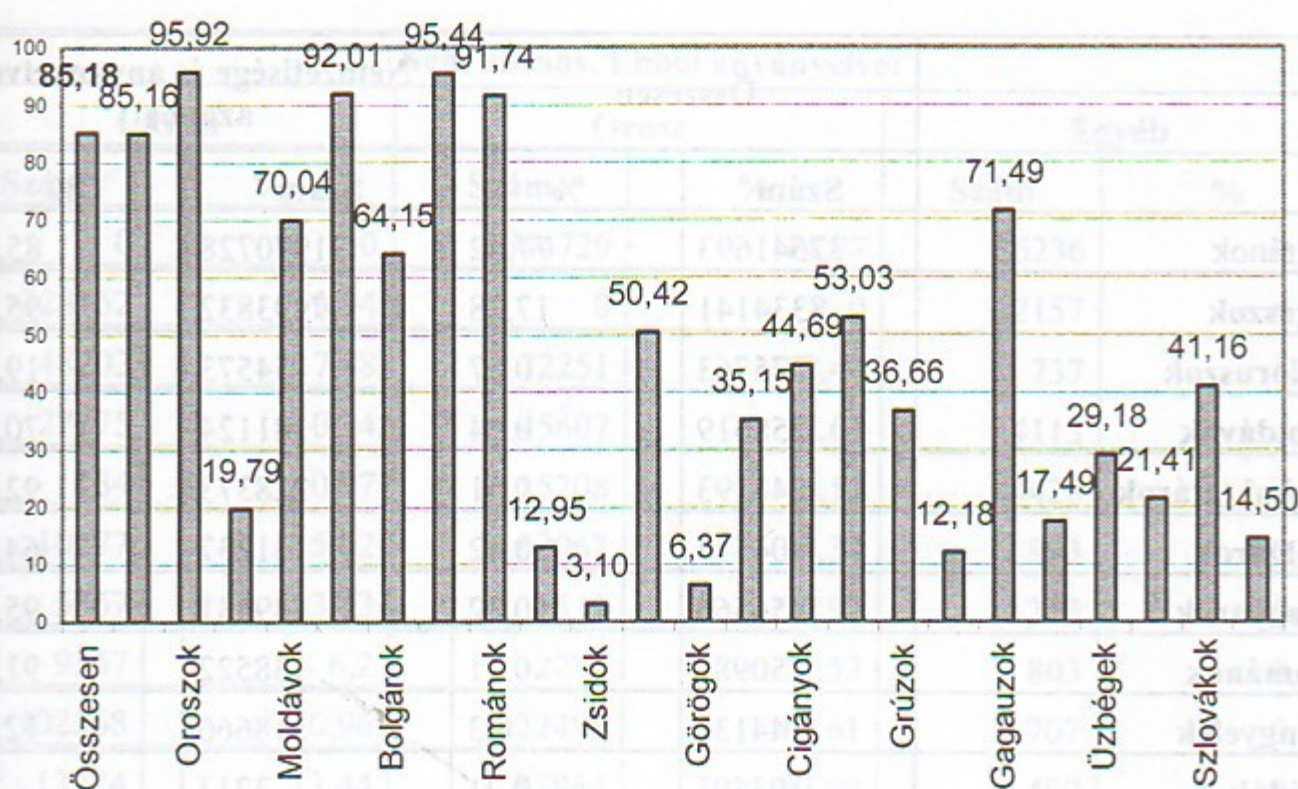
Mindkét álláspontnak megvannak a maga előnyei és hátrányai. Az alábbiakban néhány olyan példát szeretnénk bemutatni, melyek azt igazolják, hogy bizonyos szintű általánosítás éppúgy indokolt a kisebbségi kérdés kezelésében, mint ahogyan némi egyedítésnek is megvannak az előnyei.

2. Nem mind egyforma, ami messziről annak látszik

Az 1991-ben független állammá vált Ukrajnában a 2001. évi népszámlálási adatok szerint 130 nemzetiség képviselői élnek (<http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>; ILYTO szerk. 2003: 73). Az Ukrajna által 2003-ban ratifikált Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának hatálya az erről szóló törvény alapján mindössze 13 kisebbségi nyelvre terjed ki: belarusz, bolgár, gagauz, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar (l. BEREGSZÁSZI-CSERNICSKÓ 2004). A törvény szerint a Karta Ukrajna által vállalt rendelkezései valamennyi nyelvre egyformán alkalmazandók. Ha azonban a nevezett 13 nyelv és a nyelveket éltető kisebbségi közösségek demográfiai jellemzőit figyelembe vesszük, kiderül, hogy nem könnyű egy kalap alá venni őket.

Az 1. táblázatból (l. a 154–155. lapon) láthatjuk például, hogy a törvény azonosan kezeli a 37,5 milliós oroszokat a 6 ezer fős szlovák közösséggel; az 1. ábra pedig arra mutat rá, hogy egyforma elbírálás alá esnek az oroszok, krími tatárok, magyarok és románok, akiknél 90%-nál magasabb a nemzetiség és anyanyelv egybeesése, illetve a belaruszok, lengyelek, zsidók, görögök és németek, akik körében ez az arány kevesebb, mint 20%.

1. ábra. A nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajna különböző nemzetiségeinél (a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)¹

Az egyes kisebbségi közösségek közötti eltérésekre mutatnak rá az alábbiak is. A 2001. évi népszámlálás adatai alapján országosan az ukránok mellett 12 nemzetiség aránya éri el az 1,15%-ot² (1. táblázat). Ha közigazgatási egységenként elemezzük a demográfiai mutatókat, kiderül, hogy az ukránok és az oroszok az ország valamennyi régiójában elérik ezt az arányt. Rajtuk kívül további 17 nemzetiség éri el egy vagy több közigazgatási egységen belül az 1,15%-os arányt. Belaruszok három nyugati megyét (Ternopil, Ivano-Frankivszk, Kárpátalja) kivéve mindenütt élnek. 12 adminisztratív egységben érik el az 1,15%-os határt a zsidók, 10-ben a lengyelek, 9-ben a moldávok, 4-ben a bolgárok, 3-ban a krími tatárok, 2-ben a románok, 1-ben a gagauzok, a görögök, a németek, a magyarok és a szlovákok. A zsidók 82%-a, a lengyelek 81%-a, a moldávok 88%-a, a bolgárok 91%-a, a krími tatárok 99,6%-a, a románok 97%-a, a gagauzok 87%-a, a görögök

¹ Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>.

² Az 1,15% (pontosabban kerekítve az 1,2%) az a minimális arány, amely esetén az egyes adminisztratív egységeken belül külön feltüntetik az adott nemzetiség jelenlétét.

1. táblázat.³ Ukrajna lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele a 2001. évi

	Összesen		Nemzetisége és anyanyelve azonos	
	Szám	%	Szám	%
Ukránok	37541693	77,82	31970728	85,16
Oroszok	8334141	17,28	7993832	95,92
Beloruszok	275763	0,57	54573	19,79
Moldávok	258619	0,54	181124	70,04
Krími tatárok	248193	0,51	228373	92,01
Bolgárok	204574	0,42	131237	64,15
Magyarok	156566	0,32	149431	95,44
Románok	150989	0,31	138522	91,74
Lengyelek	144130	0,3	18660	12,95
Zsidók	103591	0,21	3213	3,1
Örmények	99894	0,21	50363	50,42
Görögök	91548	0,19	5829	6,37
Tatárok	73304	0,15	25770	35,15
Cigányok	47587	0,1	21266	44,69
Azerbajdzsánok	45176	0,09	23958	53,03
Grúzok	34199	0,07	12539	36,66
Németek	33302	0,07	4056	12,18
Gagauzok	31923	0,07	22822	71,49
Koreaiak	12711	0,03	2223	17,49
Üzbégek	12353	0,03	3604	29,18
Csuvasok	10593	0,02	2268	21,41
Szlovákok	6397	0,01	2633	41,16
Egyéb	323656	0,67	46933	14,5
ÖSSZESEN	48240902	100	41093957	85,18

³ Félkövér betűvel azon nemzetiségeket jelöltük a táblázatban, melyek nyelvére a Karta rendelkezései vonatkoznak. Az adatok forrása: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/01.pdf> és <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>.

Nem azonos. Ebből anyanyelve:					
Ukrán		Orosz		Egyéb	
Szám	%	Szám	%	Szám	%
0	0	5544729	14,77	26236	0,07
328152	3,94	0	0	12157	0,15
48202	17,48	172251	62,46	737	0,27
27775	10,74	45607	17,63	4113	1,59
184	0,07	15208	6,13	4428	1,78
10277	5,02	62067	30,34	993	0,49
5367	3,43	1513	0,97	255	0,16
9367	6,2	2297	1,52	803	0,53
102268	70,96	22495	15,61	707	0,49
13924	13,44	85964	82,98	490	0,47
5798	5,8	43105	43,15	628	0,63
4359	4,76	80992	88,47	368	0,4
3310	4,52	43060	58,74	1164	1,59
10039	21,1	6378	13,4	9904	20,81
3224	7,14	16968	37,56	1026	2,27
2818	8,24	18589	54,36	253	0,74
7360	22,1	21549	64,71	337	1,01
1102	3,45	7232	22,65	767	2,4
700	5,51	9662	76,01	126	0,99
1818	14,72	5996	48,54	935	7,57
564	5,32	7636	72,09	125	1,18
2665	41,66	335	5,24	764	11,94
17467	5,4	66205	20,46	193051	59,65
606740	1,26	6279838	13,02	260367	0,54

85%-a, a németek 11%-a, magyarok 97%-a és a szlovákok 88%-a él azon közigazgatási egységeken belül, ahol arányuk eléri az 1,5%-os küszöböt.

3. Különböző, mégis hasonló

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási program azonos szempontok szerint elemezte a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyar kisebbségek szociolingvisztikai helyzetét (a kutatásból készülő könyvsorozat folyamatosan jelenik meg, l. CSERNICKÓ 1998, GÖNCZ 1999, LANSTYÁK 2000). Az összehasonlító vizsgálat számos eltérésre világított rá a kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzetében, jogi státusában, politikai érdekérvényesítő lehetőségeiben, intézményrendszerének kiépítettségében stb. Ehhez hasonlóan több eltérésre lehet figyelmes az is, aki összeveti a *Hungarian Language Contact Outside Hungary* című összefoglaló kötet tanulmányait (FENYVESI szerk. 2005). Ám a különbségek mellett jóval több hasonlóságot, sőt: egyezést is találhatunk a határon túli magyar kisebbségek helyzetében.

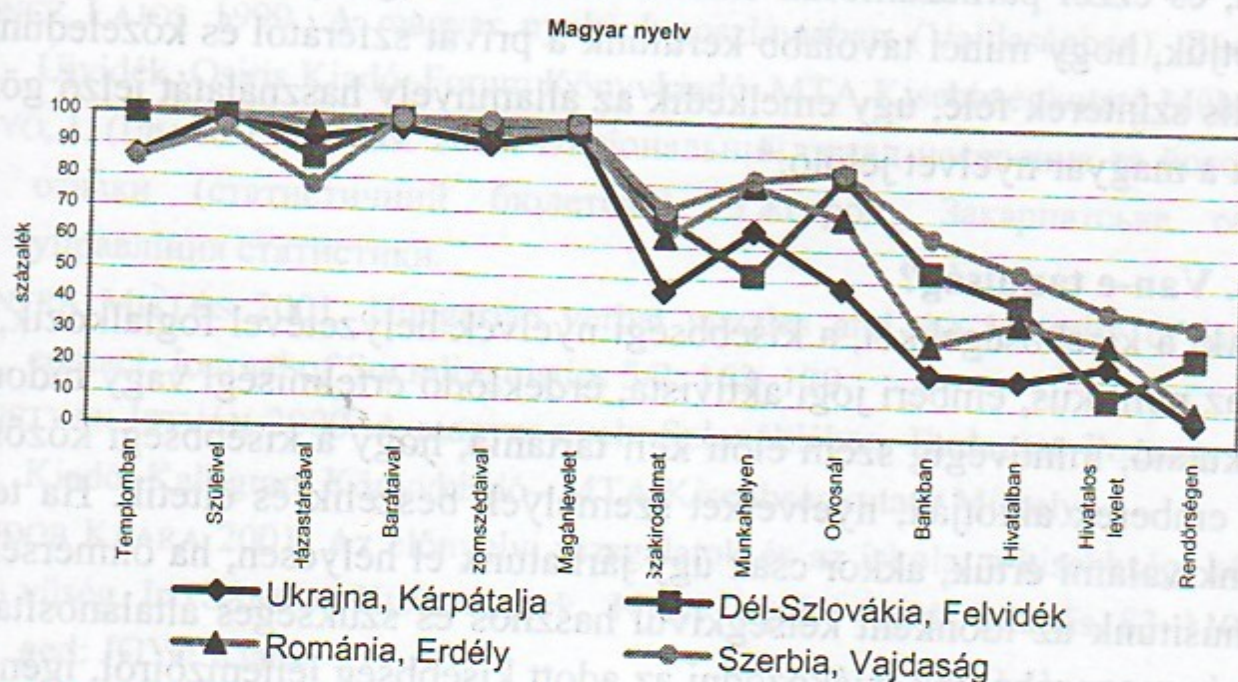
A kisebbségi nyelvek használata rendszerint bizonyos beszédhelyzetekre korlátozódik. Az olyan kétnyelvű közösségek esetében, mint amelyet a határon túli magyarok is alkotnak, közös jellemző például, hogy tagjainak nem egy, hanem több nyelv áll rendelkezésére. Így „a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző változatai közül választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvüket kell / lehet / érdemes használniuk” (SÁNDOR 2001: 98). A kisebbségi magyarok esetében ez azt jelenti, hogy a mindennapi kommunikációs helyzetekben elvileg több nyelv (a magyar és a többségi) és azok változatai közül választhatnak. Vannak helyzetek, amikor a magyart, máskor a többségi nyelvet használják, és előfordulnak olyan szituációk is, amikor vegyesen használják anyanyelvüket és a többség nyelvét. Ám ez nem azt jelenti, hogy mindenki kénye, kedve vagy hangulata szerint válogathat az általa ismert nyelvek között. A látszólagos rendetlenségben jól meghatározható szabályszerűségek vannak, „szabályok” határozzák meg, hol melyik nyelvet lehet használni (l. GAL 1991, BARTHA 1999, BORBÉLY 2001).

Ha megvizsgáljuk a 2. és 3. ábrát, láthatjuk, hogy szinte szabályosan, hasonló módon oszlik meg a magyar és a többségi nyelv használata négy, egymástól jelentősen eltérő gazdasági, politikai, nyelvi helyzetben lévő országban élő őshonos magyar kisebbség beszélői körében. Valamennyi adat-

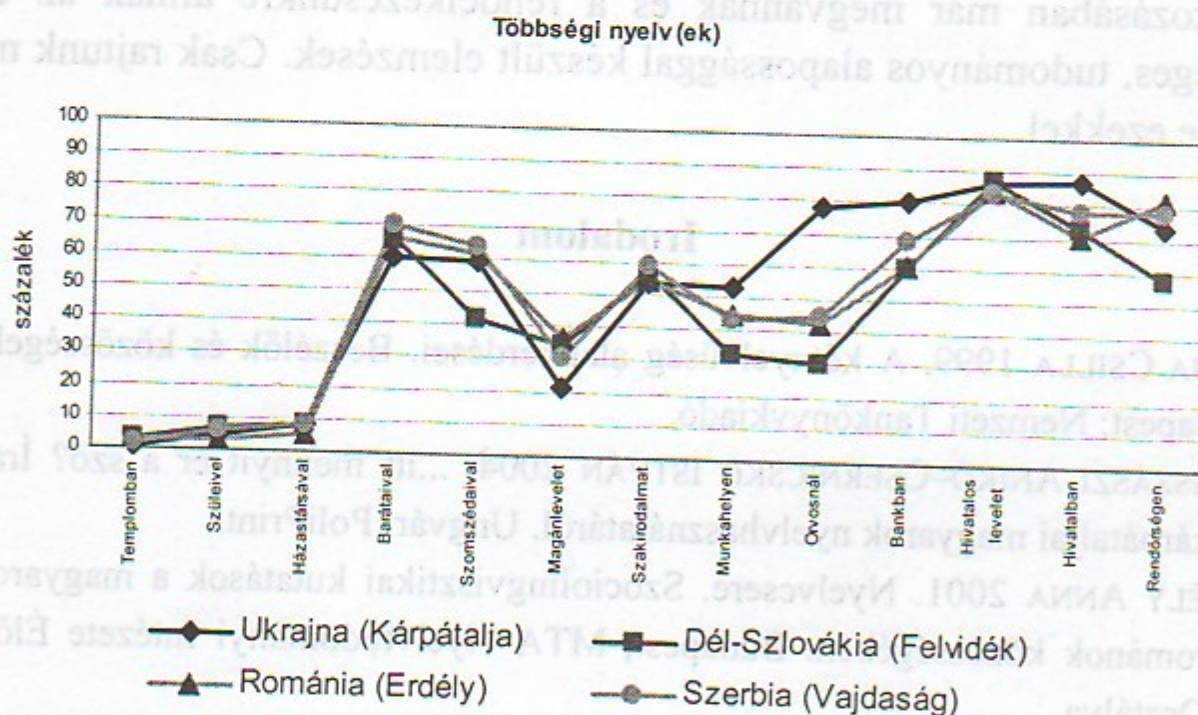

közlőnk arra a kérdésre válaszolt, hogy milyen nyelvet vagy nyelveket használ az adott szituációban.

A 2. ábrán azt tüntettük fel, hogy a megkérdezettek hány százaléka használja a magyar nyelvet a megadott helyzetekben. A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart.

2. ábra. A magyar nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében (N=612)

3. ábra. A többségi nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében (N = 612)

Nézzük meg a 3. ábrát is, ahol a többségi nyelv(ek) használatát mutatjuk be! A családban mindenütt alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya.

Ha egymás mellett szemléljük a 2. és a 3. ábrát, észrevehetjük, hogy valamennyi régióban azonos szintereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális szinterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe és esik a magyar nyelvet jelölő.⁴

4. Van-e tanulság?

Aki a kisebbségekkel, a kisebbségi nyelvek helyzetével foglalkozik, legyen az politikus, emberi jogi aktivista, érdeklődő értelmiségi vagy tudományos kutató, mindvégig szem előtt kell tartania, hogy a kisebbségi közösségeket emberek alkotják, nyelveiket személyek beszélik és éltetik. Ha tenni akarunk valami értük, akkor csak úgy járhatunk el helyesen, ha önmérsékletet tanúsítunk az időnként kétségkívül hasznos és szükséges általánosítások terén, és megpróbálunk tájékozódni az adott kisebbség jellemzőiről, igényeiről és lehetőségeiről, más hasonló közösségekhez viszonyított helyzetéről. A legtöbb kisebbségi nyelv és közösség (így például a határon túli magyarok) vonatkozásában már megvannak és a rendelkezésünkre állnak az ehhez szükséges, tudományos alapossággal készült elemzések. Csak rajtunk múlik, élünk-e ezekkel.

Irodalom

BARTHA CSILLA 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN 2004. ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. Ungvár, PoliPrint.

BORBÉLY ANNA 2001. Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.

---

⁴ Egyéb, a nyelvi kontaktusok mértéke és következménye terén jelentkező hasonlóságokról olvashatunk például KONTRA 2001-ben.

- CSEERNICKSKÓ ISTVÁN 1998. A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- FENYVESI ANNA szerk. 2005. Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- GAL, SUSAN 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1991: 66–76.
- GÖNCZ LAJOS 1999. A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- ИЛТЮ, І. (Ільтьо І. В.) eds. 2003. Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- KONTRA MIKLÓS 2001. Hungarian verbal puzzles and the intensity of language contact. *Journal of Sociolinguistics* 5/2: 163–179.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. A magyar nyelv Szlovákiában. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- SÁNDOR KLÁRA 2001. Az előnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: SÁNDOR KLÁRA szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 83–110. Szeged: JGYF Kiadó.